

398.8(477)(075.8)
С87

Л. Б. Стрюк, М. І. Стрюк, Ф. З. Яловий

ПІСЕННА ЕТНОЛОГІЯ УКРАЇНИ

Навчальний посібник
з народознавства

Київ
1994

НАРОДОЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАБАВЛЯНОК ТА ДИТЯЧИХ ПІСЕНЬ

Твори, почуті в ранньому віці, дають дитині перші уявлення про навколишній світ. З роками ці уявлення ширшають. Спілкування дорослих з малятами за допомогою художнього слова не обмежується колисковими піснями. Дитині потрібні не лише ніжні, лагідні звуки колисанки під ритмічне погойдування колиски, активність, яка б розвивала рухи, мислення, викликала жвавість, бадьорість, радісний настрій. Одним з видів такого спілкування стали забавлянки (утішки) — коротенькі пісеньки або віршики, поєднані із своєрідними вправами і покликані зміцнити дитину фізично, підтримувати радісний, бадьорий настрій. Забавлянки пристосовані до різного віку маляти. Є такі, що призначаються немовляті, яке ще лежить, інші, — коли воно вже тримає голівку, сидить, ще інші вимагають бодай мінімального розуміння змісту. Забавлянками (пестушками) супроводять перші рухи дитини, до яких її привчають дорослі.

Крім словесно-рухового навантаження, утішки можуть нести в собі певні життєво-побутові та педагогічні настанови, які є своєрідним «уроком» для дитини. «Бездоганне художнє чуття народу, вбравши повчальність багатьох творів у шати незвичайного, фантастичного, уникло «оголених думок» і «моральних сентенцій».¹

«Ці твори (забавлянки) зверталися до предметів, доступних дитячому погляду, заповнювалися діями, знайомили з основними господарчими заняттями членів сім'ї. Світ дитячих забавлянок — традиційне село, хата, подвір'я, родина».²

Забавлянки є засобом пізнання дитиною світу. Разом з колисковими вони дають перші уявлення дитині про навколишнє життя. Купання в народі розглядається як важлива маніпуляція для здоров'я дитини. Така ж важлива, як їжа і сон. При чому всі ці дії, які спрямовані на дитину, відбувалися не мовчки, а

¹ Довженко Г. В. Український дитячий фольклор. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 64.

² Галіна Довженко. Вступ. // Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 9.

мали певне словесне оформлення. В цих простих словесних формулах містилось глибоке почуття любові до дитини, що мало реалізуватися в діях-детиках, інтонаційних переливах та самому змісті цих своєрідних заклинань матері чи бабусі над купіллям. Так, наприклад, це наочно можна простежити в пісні-забавлянці «Купалися ластів'ята»:

«Купалися ластів'ята
Та в чару-водиці,
Щоб були ми білотілі
Та ще й білолиці.
Купалися ластів'ята
Та в чару-водиці,
Щоб були ми чорнобриві
Та ще й білолиці.
У любисточку купали,
Живу воду наливали,
Щоб здоров'я тіло мало,
Лиха-горенька не знало».¹

Ніжні дотики рук матері, тепла вода з цілющим зіллям, промовляння пестливих слів створюють для дитини атмосферу фізичного й душевного комфорту, що робить купання приємною процедурою. В цих словесних формулах-заклинаннях передається народний ідеал краси: «білотілий», «білолиций», «чорнобровий»; народні знання щодо використання в купілі зілля такого як любисток; передається своєрідна формула людського щастя: «Щоб здоров'я тіло мало, лиха-горенька не знало». Слід зазначити, що ця інформація подається в доступній для дитини інакомовній, образно-казковій формі: «купалися ластів'ята та в чару-водиці», «у любистку купалися, живу воду наливали».

Не останнє місце у забавлянках займає естетичне виховання дитини. У тексти забавлянок часто вводяться певні поетичні формули, що збуджують любов до красивого:

«Ой чук-чуки, чуки-чок,
Пішли дітки в садочок,
Там нарвали квіточок,
Там нарвали квіточок,
Сплели доні віночок».²

В цій забавлянці згадується і така етнографічна деталь, як віночок. На Україні з давніх-давен дівчатка прикрашали голови віночками квітів. Плетіння віночків було своєрідним ритуалом, а також елементом естетичного виховання.

¹ Галина Довженок. Вступ. // Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 98.

² Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 122.

У забавлянках, що приказуються при годуванні дитини, підкиданні її вгору, теж вживаються з метою поетизації казково-образні словесні формули типу: «золоті підкови», «поводи шовкові» та інші. Наприклад, у пісні-забавлянці «Гойда-да, гойда-да»:

«Гойда-да, гойда-да,
Добра в коника хода,
Поводи шовкові,
Золоті підкови».¹

Так поступово дитяча уява збагачується образами реального й казкового світу, знайомиться з оточуючими предметами, середовищем, живими істотами.

Пісні-забавлянки наскрізно проймає почуття материнської ніжності, що обумовлює широке використання у поетичних текстах цих пестливих слів, звернених до власної дитини, або сказаних про дитину, яка виступає персонажем пісні. Наприклад:

«Ой дівчина манісінька,
Яка ж бо ти гарнісінька:
За косою барвіночок
Ще й рученька білісінька».²

Знову ж такі бачимо в цій пісні ідеал краси дівчини: «гарнісінька, «манісінька», «за косою барвіночок», «рученька білісінька». Перед нами постає узагальнений поетичний портрет дівчинки-дитини.

В забавлянці «Ходила квочка» звучить думка, що красиве не можна псувати, красиве існує для того, щоб дивитися на нього, милуватися ним:

«Ходила квочка
Біля кілочка,
Водила дітки
Біля червоної квітки.
Не рвіть, дітки,
Червоної квітки,
Бо як порвете,
Самі помрете».³

Забавляючи дитину, батьки виховують повагу до матері такою потішкою:

«Гопа, гопа, гопа-чуки,
Наварила мама шуки,
Та не знала, де подіти,
Та кинула межи діти.
— А ви, діти, не сваріться

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 100.

² Там же. — С. 124.

³ Там же. — С. 101.

Та рибкою поділіться.
А ви, діти, пам'ятайте,
Свою матір спомінайте».¹

Тут же йдеться мова й про те, що не можна сваритися, треба ділитися між собою.

Забавлянки містять багато інформації про побут. У пісні-забавлянці «Варила мишечка кашку, варила» говориться про посуд, яким користуються:

«Та ішла через лавочку —
Згубила мисочку.
Ішла через поточок —
Згубила горшочок».²

Крім того ця забавлянка закликає бережно ставитися до речей, у ній засуджується мишка-недбаха, яка «згубила мисочку» і «горшочок». Співзвучна з нею забавлянка «Киця-мура», в якій говориться про необхідність обережно поводитися з посудом, бо він може розбитися, а той, хто не береже свого майна, буде обов'язково покараний:

«— Що робила?
— Миски мила:
Дві помила, дві розбила,
Баба голову набила».³

Ці пісні розраховані на дитяче сприйняття, коли переважає предметно-конкретне мислення, тому в текстах використовуються казкові наочні образи Мишки, Киці, які пустують, поводяться легковажно. Діти зіставляють подумки себе з цими образами і намагаються не бути схожими на них.

Є забавлянки, в яких перелічуються обов'язки, які згодом можуть виконувати діти. Ці забавлянки мають неабияке значення, оскільки дають можливість дитині самовизначитися у сімейно-побутових обов'язках, знайти застосування своїх маленьких сил у великому домашньому господарстві і цим активно включитися в життя:

«Гоп-чук, чук-чук-чук,
Кращий хлопчик, як дівчук:
І волики напасе,
І водички принесе».⁴

У цій забавлянці є елемент програмування можливостей і майбутніх обов'язків хлопчика: допомагати по господарству, пасти худобу, носити воду.

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро. 1986. — С. 119.

² Там же. — С. 116.

³ Там же. — С. 107.

⁴ Там же. — С. 121.

У забавлянці «Скажу вам, діти, казку» про обов'язки дітей говориться не прямо, а у казковій формі. Головним персонажем тут виступає Зайчик, а дитина, як відомо, зіставляє себе з улюбленими казковими персонажами. Крім того, в повсякденному житті мати часто називає дитину пестливим словом «зайчик». Тому цей образ часто персоніфікується:

«Скажу вам, діти, казку:
Приніс зайчик дров в'язку,
Поколов їх дрібненько,
Зварив кашу хутенько,
Кашка була солоденька,
Моя казка коротенька».¹

Ця забавлянка є однією з складових частин азбуки господарювання. Вона закладає перші знання про приготування каші. Вона і забавляє, і привертає увагу до побутових деталей, процесу приготування страви.

Працьовитість — життєва потреба людей — у забавлянках становить невід'ємну рису численних живих істот, що заповнили твори. Утішки по-різному відкривають перед дитиною світ праці. У картинах, де діють привабливі для дитини птахи і тварини, уславлення праці розраховане на можливості дитячого розуміння. Народні забавлянки дуже тонко і вміло засобами словесно-рухової гри вводять маля в коло його майбутніх хатніх обов'язків:

«Потягусі, потягусі,
На Галю ростусі.
Щоб Галочка росла,
Росла-виростала,
Щоб Галочка своїй мамці
Скоріш в поміч стала,
У помочі стала,
Діток колихала
Й хату доглядала».²

У забавлянці «Потягусі, потягусі» розказується, яку поміч батьки чекають від дитини, що вона найближчим часом має робити. Цей твір розповідає про обов'язки дівчинки. Основне її призначення — бути помічницею-прибиральницею, господарочкою, нянечкою.

У забавлянці «Ой чук, чуки!» підкреслюється, що треба працювати, щоб усе мати:

«Ой чук, чуки!
Сорочечка куца.
Треба робити,

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 129.

² Там же. — С. 100.

Щоб доточити,
Треба працювати,
Щоб усе мати,
Гоп, чук, чуки!»¹

У відомій забавлянці «Сорока» зображено не просто процес, а своєрідну картину, де діють персонажі з привабливого для дитини світу. Основний зміст пісні-забавлянки розрахований на можливість дитячого розуміння уславлення праці, на тлі якої ледарство і неробство повинно викликати відповідно поки що не усвідомлену оцінку маленького слухача. Поряд з тим він знайомиться з цілою низкою видів праці, які треба виконати для такої начебто простої справи, як приготування обіду — принести води, нарубати дров, запалити в пічі, замісити тісто, спекти хліб, обдerti крупи, зварити кашу і т. ін.:

«Сорока-ворона
На припічку сиділа,
Діткам кашку варила.
— Оцьому дам, оцьому дам,
А цьому не дам,
Бо цей Бецман
Круп не драв,
Діжі не місив,
Води не носив,
Хати не топив,
Каші не варив,
Діла не робив.
А хто не робить,
Той не їсть».²

З одної невеличкої забавлянки дитина чимало довідувалася про хатню роботу, що чекала на неї в майбутньому, і тут же йдеться мова про неробство, яке засуджується і карається.

Перші уявлення про трудові процеси дають забавлянки «Печу, печу хлібчик» і «Куй, куй чобіток»:

«Печу, печу хлібчик
Дітям на обідчик».³

або

«Куй, куй чобіток,
Подай, баба, молоток,
Не подаси молотка —
Не підкую чобітка.
Молоток золотенький,

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 121.

² Там же. — С. 115.

³ Там же. — С. 108.

Чобіток дорогенький».¹

У них сказано, що хліб треба спекти, що хліб треба на обід, а щоб підкувати чобіток, то треба молоток. А щоб дитині було цікаво, мова йдеться не просто про молоток, а молоток «золотенький», не просто чобіток, а чобіток «дорогенький». Це можна назвати своєрідним елементом естетизації та поетизації звичайних побутових речей, що покликано збуджувати дитячу уяву.

Про пошиття одежі розповідає така забавлянка:

«Чук, чук, чукалочки!
Пошив батько жупаночки.
І пошив, і надів,
І на доцю поглядів».²

Слід зазначити, що в ряді пісень-забавлянок міститься певна народознавча інформація. Так зокрема згадуються різні види народного вбрання: «сорочечка», «віночок», «жупанчик», «кожушок», «чобіток», «намисто». Крім того говориться про вміння виготовляти одяг самим: «Кую, кую, чобіток», «Пошив батько жупанчик», «нарвали квіточок, сплели доні віночок» та інше.

Забавлянки вчать дитину шукати застосування своїх сил у домашньому господарстві, несуть у своїх текстах первинну інформацію про різні процеси праці. Так, щоб зварити кашку, треба і «дров нарубати», і «води наносити», і «крупни надерти», а щоб хліб спекти, треба «діжу місити», «воду носити», «в печі топити».

Поряд з пізнавальною дидактичною інформацією в піснях-забавлянках провідне місце займає морально-етичне виховання. На першому місці народ ставить працьовитість, яка є провідною у визначенні позитивного образу, в окресленні ідеалу. Дитина виховується як на позитивних, так і негативних моментах життя. Так у ряді забавлянок засуджується крадіжка. Наприклад, у забавлянці «Зайчику, зайчику» є такі слова:

«Зайчику, зайчику,
Де ти бував?
— У млині, у млині.
— Що ти видав?
— Міх муки, міх муки.
— Чом ти не вкрав?
— Там були кравчики,
Побили пальчики».³

За крадіжку зайчику була кара:

«Ледве я втік —
Через бабин тік

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 117.

² Там же. — С. 121.

³ Там же. — С. 108.

Та через колоду,
Головою у воду;
Та через поліно,
І зодрав коліно...»¹

У цій забавлянці ніби навмисно вживається своєрідний прийом панизування пригод, які трапилися з зайчиком. Комічна ситуація створюється накопиченням смішних ситуацій, у які потрапляє зайчик: «через колоду, головою у воду», «через поліно, і зодрав коліно», але все ж домінуючою є думка про те, що зайчик за свій проступок був покараний і йому «побили пальчики», «ледве втік». Слід звернути увагу, що не лапки зайчику побили, а «пальчики», які є і у дитини. Ця забавлянка застерігає дитину від необачного поступка, від крадіжки, бо це засуджується народною мораллю.

У деяких забавлянках звучить думка, що треба виробляти у дитини такі вольові якості, як твердість характеру, вміння керувати своїм настроєм, здатність переборювати труднощі. Ряд забавлянок прямо звертається до дітей із закликом, щоб вони не плакали:

«Тпру-тпру, лялі
Малесенькій Галі.
Цить, не плач,
Купимо калач,
Медом помажем
І тобі покажем.
Будеш мовчати,
Будем годувать».²

Іноколи це звертання має іронічний характер, що спонукає дитину до іронізування над скиглієм і самокритичного ставлення до власної поведінки.

Забавлянки типу «Ладки, ладки» та «Тосі, тосі», що супроводжуються плесканням долоньок, сприяють розвитку координації рухів дитини, активізують процес опанування нею мови.

«Остаточне усвідомлення частин свого тіла відбувається при оволодінні дитиною мови в процесі зв'язування їх назв. Цій меті служили забавлянки, що сприяли згаданим процесам і в грі давали дитині перші необхідні відомості:

«Летіла пчола коло чола — бумц!
Летіла оса коло носа — бумц!
Летіла мушка коло вушка — бумц!
Летів жук, в оцьо — бух!»³

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 109.

² Там же. — С. 125.

³ Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 65.

«У народній практичній педагогіці забавлянки були не лише засобом, але й своєрідною мірою визначення розвитку дитини. З шести неділь до году уже починають цікавитися її розумом, удачею і таке інше. І свої, і чужі, і більш сусідські люди вже спитають таку дитину «ладі», «сороку», «туті-туті».¹

У забавлянках дохідливо, просто і зрозуміло дається влучна мовна характеристика найближчих і добре відомих для дитини предметів і явищ. Навчально-виховна мета забавлянок — розвинути мовну активність дитини, тренувати пам'ять, логіку, мислення. Цікава забавлянка «Ішов Анциборик...» спонукає дитину до розуміння змісту твору, виявляє здатність відповідати на поставлене питання:

«Ішов Анциборик через попів дворик,
Ніс сокирку, й топорик,
І мальовану торбу з пиріжками.
— Ів би ти пиріжки?»²

Від дитини чекають відповіді: «Ів би». Тоді беруть за вухо й приказують: «Не ласуй, не ласуй!» Або інший варіант відповіді: «Ні!» «Чом такого добра не хотіть?». В цьому випадку дитина не пасивно слухає, що їй розказують дорослі, а сама бере участь в проказуванні забавлянки. Вона повинна розуміти зміст, розуміти поставлене запитання, вміти відповісти на нього в двох варіантах. Ця забавлянка примушує дитину задуматися над змістом, шукати правильну відповідь. Такі розумові вправи необхідні для подальшого інтелектуального розвитку дитини.

Значне місце в художній тканині багатьох забавлянок займає звукове оформлення. Тексти насичені алітераціями:

«Гойда-да, гойда-да,
Добра в коника хода,
Поводи шовкові,
Золоті підкови».³

Мають місце асонанси:

«Гопа, гопа, гопа-па,
Нема грошей у попа,
А в попаді трошки є
Та й попові не дає».⁴

Багато звуконаслідувальних слів:

«Летів горобейчик:

¹ Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 72.

² Там же. — С. 66.

³ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 100.

⁴ Там же. — С. 123.

— Джив, джив, джив!»¹
«Конопельки трісь, трісь!»²
«Та й упав у воду
Буль, буль, буль!»³
«Прилетіли журавлі...
Та й співають:
Трі-рі-рі!»⁴

Звукові повтори створюють особливу наспіваність забавлянок:
«Гойди, гойди, гойди-йди!
Та поїдем до Байди.
А Байда дасть хліба-солі,
А Байдиха бараболі.»⁵

Крім того в забавлянці згадуються страви: «хліб-сіть», «бараболя».

Для забавлянок характерна яскраво виражена ритмічність, слова вимовляються в унісон рухам (колихання, ступання, чуки-канню і тому подібне) своєрідними звуковими «порціями». Це обумовлює і особливий звуко-смысловий склад дитячих забавлянок. Часом немовлятам зміст, значення слів не завжди зрозумілі, і тоді сприймають вони лише мелодійний ритмічний звуковий образ твору, його інтонаційне забарвлення, що їх розважає і заспокоює.

Забавлянки поліфонічні. Є такі, що нагадують танок:

«Ой чук, чук, чук,
Наловив дід шук.
Баба наварила —
Діда накормила.»⁶

У цій забавлянці ще й інформація про лагідні взаємовідносини у сім'ї, а також і про спосіб приготування страви з щуки.

В забавлянці «Хиті-хиті» слова промовляються у такт колихання дитини, а уповільнення темпу у поетичному тексті досягається завдяки багатоскладовим словам:

«Хиті-хиті,
Коник в житі,
Та нікому вигнати —
Тільки Микиті...»⁷

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 124.

² Там же. — С. 109.

³ Там же. — С. 109.

⁴ Там же. — С. 130.

⁵ Там же. — С. 100.

⁶ Там же. — С. 121.

⁷ М. Г. Стельмахович. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985. — С. 256.

Ця забавлянка ніби прогнозує майбутні обов'язки маленької дитини, вона поступово вводить її в навколишній світ, де є і коники, і жито.

Є й такі забавлянки, у яких ритмічна будова тексту передає гуркотіння воза:

«А-та-та, а-та-та,
Сіла баба на kota,
Поїхала в гості,
Розсипала кості...»¹

Забавлянка може передавати ритм злагодженої праці, напругу дій, що досягається завдяки чергуванню наголошених і ненаголошених складів:

«Товчу, товчу мак, мак,
За ступою рак, рак...»²

Звуконаслідування збагачують звукову поліфонію забавлянок і передають спів птахів:

«Дир-дир, диркач
Загубив плескач...»³

Дітям така мелодика та звукова організація забавлянок дуже подобається. Вона розвиває в них відчуття ритму, бадьорить, мобілізує до активної дії, розважає.

Якщо коліскові мають форму монологу, їх мета приспати дитину, мати дитині співає, а дитина пасивно слухає і під час співу засинає, то забавлянки — це форма спілкування з дитиною за допомогою художнього слова. Спів забавлянок найчастіше супроводжується своєрідними фізичними вправами, рухами, і узгоджується з особливостями дитячого мовлення та сприйняття. Забавлянки розважають і сприяють формуванню координації рухів, що здійснює дитина за допомогою дорослого. Сам текст забавлянок і їх призначення передбачають присутність дорослого, того, хто бавить дитину. Тому більшість забавлянок мають форму діалогу:

«— Лася-Парася,
Де була?
— У лісі.
— Що їла?
— Горісі.
— Чим кусала?
— Зубами.
— Куди клала?
— До мами.»⁴

¹ М. Г. Стельмахович. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985. — С. 256.

² Там же. — С. 256.

³ Там же. — С. 256.

⁴ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 106.

Незначний обсяг більшості творів, розрахований на рівень розвитку слухачів забавлянок, зумовив і обмежене використання в них художніх засобів з багатого арсеналу народнопоетичної творчості. Цікавою для дитини є сама ситуація, дії персонажів, і це виявилось у насиченні забавлянок дієслівними формами:

«Ой чук, чуки!
Сорочечка куца,
Треба **робити**,
Щоб **доточити**,
Треба **працювати**,
Щоб усе **мати...**»¹

Якщо в коліскових мають місце риторичні запитання, то в забавлянках вони майже не вживаються. Забавлянки передбачають активне спілкування дитини з дорослими, тому деякі мають форму ланцюжка питань та відповідей, витриманих у межах одного логічного ряду:

«— Де ж той книш?
— Ухватила миш.
— А де ж тая миш?
— Побігла під піч.
— А де ж тая піч?
— Вода затопила.
— А де ж тая вода?
— Воли попили.
— А де ж тії воли?
— Довбні побили...»²

Ця забавлянка насичена різними побутовими реаліями, тут і мак, який товчуть для приготування страв, і книш, і піч, і довбня, і миш, і воли, і кури, і шашлі, і коршак, і море, і квіти, і дівчата, що їх порвали, і хлопці, що дівчат побрали і пішли на війну і т. ін. Ця забавлянка в гумористичній формі, розважаючи дитину, знайомить її з навколишнім світом, з усім багатством взаємозв'язків у ньому.

Дидактичні аспекти в забавлянках виражаються не в синтаксичних конструкціях заклично-наказового плану, а в зіставленні дитиною конкретних казкових образів, їх вчинків, наслідків їх дій з собою, своїми вчинками, з наслідками своїх дій. Як в коліскових, так і в забавлянках, має місце такий художній прийом, як олюднення, персоніфікація. Так Ворона у забавлянці «Сорока-ворона» варить кашку, годує дітей, карає неробу, називає його лайливим словом «бецман», не дає йому їсти, бо він «дрова не

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 121.

² Там же. — С. 126.

рубав, в хату не носив, печі не топив, воду не носив, каші не варив».¹

Своїм змістом забавлянки нагадують маленькі казочки у віршах з особливим виділенням різних причиново-наслідкових зв'язків між предметами і явищами, що сприяє розвитку у дітей уваги і логічного мислення, а також привчає бути слухняним, готовим виконувати доручення дорослих, прагнути виконувати по-сильну працю:

«...п'ятому не дала (їсти),

Бо не приніс сала».²

«Не подаси молотка —

Не підкую чобітка».³

В забавлянках часто вживаються добре зрозумілі дитині слова, не складні для вимови. Речення короткі, переважно прості, не ускладнені звертаннями, вставними словами. Мало в текстах забавлянок епітетів, порівнянь, власне «дитячих» слів (тосі, ладі, гам, киця, горісі, кіль-кіль, диби, гойдаша та ін.), а найбільше в забавлянках зменшувально-пестливих: садочок, квіточок, віночок, онучечка, ручечки, ніженьки, доріженька, таночок, каблучок, чобіточки, молочко, конопельки, манісінька, гарнісінька, білісінька, солоденька, коротенька, барвіночок та ін. Є у забавлянках звуконаслідування: кра, стук-тук, кікі-рі-кі, джив-джив, куві-і-і, бумц, бух, хруп, буль, трісь, бовть, апчхи, кац та ін. Вони поживляють мову забавлянок. Якщо коліскові не передбачають повторення їх текстів дітьми, яким вони співаються, а повторюються лише старшими, які несуть обов'язки няньок, то забавлянки передбачають дитячу активність, — дитина від пасивного слухання переходить до діалогу з батьками чи няньками і сама вже виступає співучасником і виконавцем тих ігрових ситуацій, що закладені в поетичних текстах забавлянок. В цьому проглядаються своєрідні етапи розумового, естетичного, морального, фізичного зростання дитини.

Серед великої кількості забавлянок є й такі, що передбачають активне залучення миміки і жестів. Однією з таких є забавлянка: «Іде, іде дід, дід», її призначення налякати дитину, щоб заспокоїлась:

«Іде, іде дід, дід,

Несе, несе міх, міх.

От такий дідище,

Отакий страшище:

От такий ногатий,

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 114.

² Там же. — С. 116.

³ Там же. — С. 117.

От такий рукатий;
От такий вусатий,
Такий бородатий;
От такий окатий,
От такий плечистий».¹

Часом у забавлянках подаються певні комічні ситуації з метою розважити, розсмішити дитину, створити веселий настрій:

«Через попову колоду,
Та в попову воду бовть!
Викис, вимок, виліз, висох,
Став на колоду
Та знов бовть у воду!»²

З пією ж метою в забавлянках часто використовуються нісенітниці:

Тосі, тосі,
Свині в просі,
Поросята в гречці,
А музика без'язика
Іде на овечці».³

Поряд з тим, що у забавлянках подаються повчальні ситуації — так робити, а так не робити, в них мають місце своєрідні приказки:

«А хто не робить,
Той не їсть».⁴

Як показали тексти забавлянок, в них криється значний народознавчий потенціал. Вони є носіями різноманітної народознавчої інформації з різних сфер народного життя. Найчастіше в них використовуються назви різних процесів праці, різних дій по господарству, які виконувалися на час складення забавлянки: «врубай дров, поганяй кобилку», «вивів лоша пасти», «діток колихати», «в поміч стати», «хату доглядати», «кросенце ткати», «полотно ткати», «діток глядіти», «сховала», «накрила», «масло колотити», «мити миски», «пасти кози», «пекти хліб», «сажати-виймати», «різати», «куштувати», «хліб місити», «помії носити», «в печі палити», «воду носити», «діжу місити», «кашу варити», «хліб ліпити», «в піч саджати», «ополоником мішати», «драти крупи», «шити жупан», «плести кошики», «плести віночок», «шити чобітки», «варити вечеряти», «дітей годувати», «спати укладати», «запрягати до ярма» та ін.

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 125.

² Зайчику, зайчику, де ти був? // Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 110.

³ Там же. — С. 113.

⁴ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 115.

Згадуються у забавлянках і різні предмети побуту, зокрема: хомут, поводи шовкові, золоті підкови, колиска, стіл, довбня, ступка, мисничок, помийничка, лавка, шафочка, качалки, пранички, миски, кочерга, мішок, ополонник, горнятко, кайстроник, ложка, молоток, бричка, скворідка, сокирка, топорик та ін.

З забавлянок ми можемо дізнатися про страви, які найчастіше були в раціоні українців: порося печене, хліб, хліб-сіль, бараболя, сало, горіхи, киш, масло, молоко, калачі, ягідки, бражка, капуста, кашка, оладки з медком та солодким молочком, кисіль, сметана, пиріжки, замішка, борщ, шматок м'яса, медяник, мед, варенички та ін.

Згадуються у забавлянках елементи одягу: постолі, халявка, капці, черевички, чобіток, сорочечка, жупан, чулочки, каблучок, сіра семряжка, червона шапочка, латочка, штани портяні та ін.

Трапляються також назви різних споруд та елементів хатньої споруди: хата, криниця, млин, комора, тік, халабудка та ін.; стріха, піч, припічок, дашок солом'яний та ін.

В забавлянках можна виділити такі імена та назви людей за різними ознаками (родинної спорідненості, за статтю, за професією, соціальною ознакою та ін.): Василько, Галя, Байда, Івашко, Параска, Лася-Парася, Оришка, Явдоха, Іванко, Хома, Тарас, Сажка, Палажка, Патуся, Монька, Настя та ін.; злодій, волошечка, дитина, мама, панич, бабуся, селяк, кравчики, старчики, піп, дід, молодиця, хлопці, дівчата, коваль, ковалиха, козак, хлоп, пан, тато, онучка, онук, чоловік Нетяшка, Будько, ткачі та ін.

Не обійшли увагою забавлянки тваринний і пташиний світ, що оточував українців. Так у забавлянках трапляються назви домашніх тварин (кобила, лоша, порося, свині, коник, вівці, котик, кішка, воли, кози, собаки, теля, пес, бички та ін.), домашніх птахів (квочка, кури, когутисько, гусочка та ін.), несвійські птахи (ластів'ята, горобейки, журавлі, деркач та ін.), звірі (вовк, ведмідь, зайчик та ін.), гризуни («мишка-скроботушечка»), комахи (бджола, оса, мушка, жук та ін.), риби (лин, щука, карась, пліточка, окунці), рак та ін.

Відображено у дитячих піснях-забавлянках і рослинний світ. Тут є і любисточок, і червоні квітки, і гриби, і опеньки, і конопельки і барвіночок, і граб, і липка, і лоза, і підпеньки, і горіх, і овес, і жито, і просо, і гречка та багато ін.

Є в піснях і назви, пов'язані з природним середовищем (ліс, поле, море, садочок, поточок, ставок та ін.), географічні назви (Кременчук).

Крім того, у піснях-забавлянках мають місце елементи лічби та міри (раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, семеро поросят, восьмеро овечат, дві помила, дві розбила, сім

мішків горішків, половина, буханець, кришинка, міх муки, куль муки та ін.)

Як бачимо, оточуючий світ надзвичайно яскраво відобразився у піснях-забавлянках. Аналізуючи народознавчу інформацію, що несуть у собі ці твори, ми можемо сказати, що більшість цих пісень виникла у сільському середовищі у минулому столітті, а то й раніше. Підтвердженням цьому є згадані в піснях-забавлянках систематизовані нами реалії, що стали фактом образної свідомості українців.

Подальший етап у розвитку дитини — це дитячі пісні та віршики, що діти виконують самостійно і засвоюють один від одного, або від дорослих. Цей жанр розрахований на дітей, що вже вміють зв'язно говорити і здатні запам'ятати певні поетичні форми.

Твори, почуті у ранньому віці, давали дитині перші уявлення про навколишній світ. З роками ці уявлення ширшали, зв'язок дитини з середовищем ставав тіснішим, і вона у поетичній формі зверталася до живих істот і явищ, які спостерігала:

«Йди, йди, дощику,
Зварю тобі борщику,
В полив'янім горщику,
Йди, йди, дощику,
Цебром, відром, дійницею
Над нашою пашницею.
Йди, йди, дощику,
Зварю тобі борщику».¹
«Вийди, вийди, сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко».²

Діти засвоюють пісні, як правило, один від одного. Пісенні та віршовані твори, що становлять репертуар самих дітей, відзначаються великою різноманітністю щодо свого походження, особливостей побутування та виконання. Серед них одні безпосередньо пов'язані з грою, інші приваблюють дітей своїм змістом, можливістю виявлення ширих емоцій і взаємних оцінок, або е поетичним супроводом до конкретних моментів дитячого побуту.

Є й такі, що своїм змістом нагадують казку. В них гумористичні замальовки з елементами фантастики поєднуються з реальним життям:

«Ішли кози

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 137.

² Там же. — С. 142.

Поза лози
Капусту садити,
Найшли муху
На кожуху,
Дали ї забити.
З тої мухи —
Два кожухи,
Треті ногавиці.
Що zostanie від ногавиць —
То на рукавиці».¹

У вищезгаданих дитячих піснях, що призначені для розваги, для активізації дітей, посилення їх жвавості, широко вживаються реалії побуту, що з перших днів оточує дитину: борщик, полив'яний горщик, цебро, відро, дійниця, пашниця, полечко, зіллячко, подвір'ячко, кози, лози, капуста, кожух, рукавиця та ін.

Помітно, що немає різкої межі в тематиці творів для найменших (забавлянок) і пісенного репертуару дітей-дошкочат. В останніх також зустрічаємо різноманітних представників живого світу: тут і голуби, журавель, зозуля, ластівка, чайка, кури, і свині, коза, бички, овечки, і песик з котом, і комашки, і метелик, і равлик. Більшість із них, як і в забавлянках, живе у невластивих їм справжній природі обставинах, їх дії та вчинки уподібнюються людським. Часто об'єктом насмішки, жарту стають суто людські вади, якими наділяються у піснях тварини. Зміст, образи, ситуації при всій неправдоподібності мають риси реального життя народу, його побуту. Однією з основних тем, як і у фольклорі для найменших, є тема праці, що становить зміст життя трудівника. У піснях ми бачимо яскраві картини землеробської праці: «герої» жнуть, молотять, тчуть, прядуть, косять:

«Ой надворі студенею,
Вітер снігом віє.
Когут хижу підмітає,
Курка муку сіє».²
«Комар траву покосив,
Муха посушила,
Заєць в пластя ізметав,
А миш повозила».³
«Іде песик кудлатий,
Несе кужіль страпатий,
— Де ти підеш, песику, пряди?»

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 208.

² Там же. — С. 205.

³ Там же. — С. 205.

— Та ген там, до тої Насті!»¹
«А лисичка-мастеричка
Красні хустки вишиває».²

У дитячих пісеньках і пташиний, тваринний світ працює, клопочеться. А лінощі окремих з них засуджуються іронічним зображенням їх споживацького ставлення до життя:

«Ходив кіт по току
В червоному ковпаку,
А миші сміються,
Аж в боки беруться».³

Ці пісеньки допомагають виробити у свідомості дитини прагнення до праці, повагу до працюючих, внутрішню потребу розвивати свої здібності та можливості.

У піснях та віршах дитина зустрічається з птахами, звірями, комахами, які думають, говорять, страждають, радіють, і які, в більшості випадків, доброзичливі, часом слабкі і беззахисні. Поступово дитяча свідомість оцінює їх і визначає дитяче ставлення до них. Це дає дитині можливість відчувати себе частиною великого світу природи і самовизначитись у ньому, а також навчитися виражати свої симпатії і антипатії.

Жартівливі пісні легко і непомітно повертають дитину у виховне русло, роблять її максимально сприйнятливою для засвоєння правил гарної поведінки, вчать малят бути чемними, терплячими, непередливими. Саме таку мету має жартівлива дитяча пісенька «Мала білочка»:

«Мала білочка по ліщині скаче,
Білі горішки у торбину мече.
Плаксивим дітям дала по лущинці,
А чічиним, чемним те, що в серединці».⁴

Герої пісень жнуть жито, молотять, виконують всі види праці аж до випічки хліба. Об'єднуючись у творі, ці картини були чудово естетично перетвореною інформацією про працю, що вкладається в хліб:

«Два кокошки жито молотили,
Дві курочки-чернушечки у млин поносили,
Баран меле, баран меле,
А цап мірки бере.
Гуска сіє, гуска сіє,
Гуска ости пряче,

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 204.

² Там же. — С. 204.

³ Там же. — С. 219.

⁴ Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985. —

Качка місит, качка місит,
Качур воду носит.
Мачка плеще, мачка плеще,
Мацур во печь мече...»¹

Повчальність цієї мальовничої і незвичайної картини викликала появу в окремих варіантах твору відверто дидактичних думок:

«А крук каже: «Послухайте,
Маю щось сказати:
Працюючи коло хліба,
Вільно погуляти.
Когут став на порозі,
Кукуруку кличе:
— Покидайте ту забаву,
До роботи швидше!»²

А співзвучними з цією та її варіантами є також пісні «Два півники, два півники»³ у багатьох своїх варіантах, «Два цуцики, два цуцики»⁴, «Когут косив, когут косив»⁵. Ці пісні є цінним джерелом знань про різні види сільськогосподарської праці, про спосіб життя трударів, їх злагожденість у роботі, веселий настрій, що виховує в дитині любов до праці як до процесу, де вона може проявити свої здібності, а також прагнення бути корисною.

У пісенних та віршованих творах дитячого репертуару про навколишнє життя ми зустрічаємося з елементами народної моралі. На прикладі своїх рідних, персонажів улюблених дитячих творів дитина бачить, що ніхто з них не марнує часу, всі натхненно, дружно працюють і кожен з них виконує посильну роботу. Ця робота приносить радість, їжу, тепло і затишок. На цьому акцентується у пісні «Ой надворі студенейко»:

Ой надворі студенейко,
Вітер снігом віє.
Когут хижу підмітає,
Курка муку сіє.
За віконцем зимонойка,
Вітер снігом віє,
А курочка з когутником
У хижі ся сміє».⁶

¹ Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 84.

² Там же. — С. 84.

³ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 204—205.

⁴ Там же. — С. 205.

⁵ Там же. — С. 206.

⁶ Там же. — С. 205.

Дитина змалечку бачить, що всі домашні працюють. У неї, звичайно, теж буде поступово виникати потреба знайти собі по-сильну справу:

- «— Де ті отець?
- Сокотить сто овець.
- Де ті мати?
- Пошла прати.
- Де сестра ті?
- Гуси завертати.
- Де твій браток?
- Поклав калач в платок.
- Лише я дома.
- Імя мі Тома».¹

Праця, яку в піснях виконують птахи та звірі, стає контрастом до неробства окремих людських персонажів. Засудження лінощів у творах дитячого фольклору найчастіше обирає форму контрастного чи іронічного зображення різних життєвих ситуацій.

Не вдаючись до моралізаторства, твір іронізує над споживачьким ставленням до життя, нікчемністю і неробством:

- «— Як тобі ім'я?
- Тарадайко.
- Хоч їсти?
- Подайко.
- А робити?
- Лише пuste говорити».²

«Докладні і майстерні характеристики персонажів вчать спостережливості, виробляють у дитини вміння аналізувати побачене, давати йому вмотивовані оцінки. Ось як описується журавель у жартівливій дитячій пісні «Та внадився журавель»:

- «Та внадився журавель, журавель
- До бабиних конопель, конопель,
- Таки, таки журавель,
- Таки, таки цибатий,
- Таки, таки носатий,
- Таки, таки дибле,
- Конопельки шипле...»³

Образ журавля, що шкодить, характеризується не пестливими словами, а грубими, що робить цей образ несимпатичним, непривабливим: «цибатий», «носатий», «дибле».

¹ Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 85.

² Там же. — С. 85.

³ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 207.

Аналогічне явище спостерігаємо в іншій пісні, де дається недоброзичлива влучна характеристика битливій козі:

«Антон іде, козу веде,
Превражая коза не йде.
Він її віжками,
Вона його ріжками,
Він її палюгою,
Вона його буц ногою».¹

В пісні «Ще сонечко не зійшло» розгорнуто цілісну картину, як проводить свій час пастушок:

«Ще сонечко не зійшло,
Зірки не сховались,
А до мого до двора
Корівки зібрались.
Вийшов з двору подивиться,
Чи усі корови,
Та як ляснув батіжком,
Гайда у діброви,
А у вечері пізенько
Гарненько умився,
Виїв мисочку борщу
Йй молока напився».²

У багатьох піснях з великою повагою говориться про заможність батьків і працьовитість дітей:

«А в твого батька
Ковпак шапка,
Ще й сімсот овечок,
Ще й кінь-тупачок.
Біжи, біжи, коню,
До дівчини Галі,
А дівчина Галя
Сидить під окошком,
Пряде волокошку.
Що виведе нитку —
Хлопцям на свитку,
Остануться кінчики —
Хлопцям на штанчики».³

Багато дитячих пісень мають форму діалогу. Дитяча свідомість краще сприймає думку, яка виражається у формі питання та відповіді. У пісні «Де-с була, донечко?» ми бачимо саме таку форму побудови. В цьому творі подано зразок ввічливого звер-

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 213—214.

² Там же. — С. 215.

³ Там же. — С. 215.

тання до матері і до доньки, а також показана праця для задоволення естетичних потреб:

- «— Де-с була, донечко?
- Жито жала, мамочко.
- Що-с достала, донечко?
- Три золоті, мамочко.
- Що-с купила, донечко?
- Та гусельки, мамочко.
- Як гусяють, донечко?
- Шиди-риди, мамочко.
- Як іграють, донечко?
- Гупа-цупа, мамочко».¹

Усе гарне знаходить відображення у дитячій душі, в дитячих пісеньках:

- «В понеділок раненько
- Купалося соненько.
- Так воно купалося,
- Аж море виливалося».²

Яку гарну картину сходу сонця змальовано у цій коротенькій пісеньці. В ній вжито таке ласкаве слово, як «соненько», у пісні підмічено, що воно не просто сходить, а наче купається у вранішніх росах.

Спостережливість дітей відображається і в пісеньці «Яка вода, такий млин»:

- «Яка вода, такий млин,
- Який тато, такий син,
- Яка донька, така мати,
- Хто їм годен догусяти?»³

Тут відмічено спадковість від батька до сина, від матері до доньки, спорідненість батьків і дітей.

Перший і найголовніший приклад для дитини — батьки. Діти виростають схожими на батьків.

З усіх жанрів дитячого фольклору чи не найбільш «дитячим» є прозивалки. У прозивалках, цій своєрідній формі самовираження, яскраво виявилися особливості дитячої естетики, безпосередність дитячої реакції в момент сварки чи суперечки на слова, образи, жести, гримаси, а то й дії.

Діти висміюють неохайність:

- «Настя-хвастя
- По саду ходила,

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 216.

² Там же. — С. 212.

³ Там же. — С. 213.

Ротом мух ловила,
Сопельки губила».¹
«Славний хлопчик
Славно зветься,
Зашмаркався
Та й сміється».²

Висміюється плаксивість:

«— Рево, рево, де твій дом?
— Під залізним відром. —
Іхали татари, реву надибали,
Рева плаче і ридає,
З-під відерця утікає».³
«Рева плаче і кричить,
Рева крутиться й сичить,
Рева реве, як корова,
Гика, хника, кисне, слинить,
А здорова.
Стали реву сватати,
Стала рева плакати.
А я реви не віддам,
Нехай рева реве нам».⁴

Висміюється ненажерливість:

«Ой Микито, Микито,
Вигнав воли на життє,
А сам пішов до хати
Вареники вплітати».⁵

Висміюються лінощі:

«Полька, Полька, Полька, чіт,
Полька ходить без чобіт,
Якби Полька робила,
То б у чоботях ходила».⁶

Показується залежність добробуту від праці.

Часто предметом насмішки у прозивалках стають людські вади, якими наділяються, за аналогією казок тварини. Ось наприклад:

«Кіт, кіт баламут
Та пішов до міста,

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 171.

² Там же. — С. 175.

³ Там же. — С. 180.

⁴ Там же. — С. 174.

⁵ Там же. — С. 170.

⁶ Там же. — С. 172.

Та накупив тіста,
Та напik паляниць,
Та назвав молодиць.
— Ой ви, молодиці,
Іжте паляниці,
А ти, кнцю, сиди дома,
Стружи варітона!
А той котик не послухав,
У шинок потрухав,
Горілки напився,
З котами побився,
А миші сміються,
За боки беруться».¹

«Жартівливі пісні, як і інші жанри народного дитячого фольклору, є важливим засобом у розвитку зв'язного мовлення дітей. Вони виробляють естетичний смак, учать любити рідну мову, бачити її веселкові барви, щедре багатство й різноманітні відтінки вираження думки, прищеплюють вміння давати художні описи предметів і явищ, заохочувати до мовленевої діяльності і словесної творчості».² А також доносять до нас особливості вдачі маленьких українців, їх пристрасність, життєрадісність, спостережливість, любов до природи, працьовитість, дбайливість та ін. Зразки дитячого репертуару, позбавлені єдиного смислового стрижня, несуть на собі сліди дитячої безпосередності, жвавості, смішливості, та й риси провідної своєї ознаки — розважати дитину:

«Дош іде, дош іде,
Аж із стріхи капає,
Комар з мухою танцює,
Аж підскакує».³

Такі твори, очевидно, здавалися більшості збирачів безмістовними і не вартими уваги, що стало причиною незначної кількості записаних творів цього жанру та їх варіантів. Інакше ставилися до них самі діти, які одержували від зміни в них образів, настроїв справжню насолоду. А деяка незрозумілість давала можливість домислювати дії й ситуації відповідно до багатой дитячої фантазії. Ці твори задовольняли естетичні потреби дітей, розважали їх, збагачували їх образну свідомість різноманітними образами, барвами, передаючи ними дивовижний світ, що оточує

¹ Цитую за: Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 83.

² Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. — К.: Радянська школа, 1985. — С. 259.

³ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 221.

дитину, і який здається їй таким загадковим і незвичайним. У цих творах діти звертаються до природи, як до істоти, персоналізувати все навкруги:

«Наша хата не пуста,
Вариться в ній капуста,
То на горі, то на горі капуста,
А в капусті буряки,
Побилися вояки,
То на горі, то на горі вояки!»¹

Особливості дитячих пісеньок полягають у тому, що гумористичні замальовки з елементом фантастики несподівано поєднуються з реальними і часто зовсім невеселими картинками життя:

«Миш книш проточила,
Муха борщ пролила,
Півень коня задавив —
Нічим їхать до млина.
А дід бабу товче, товче,
Що не скоро млинці пече.
— Цить, діду, не бісись!
Як напечу — наїсись!»²

«Нанизування цілком чужих один одному образів часто буває настільки несподіваним, що їх співіснування в пісні можна пояснити лише властивостями дитячого мислення, своєрідністю асоціації, здатністю моментального переходу від думки до думки, епізодичністю, уривчастістю дитячого сприйняття».³

У художній тканині творів дитячого репертуару значне місце посідає і звукове оформлення. Численні звукосполучення на означення голосів живих істот та інших звуків навколишнього життя ми зустрічаємо в текстах пісеньок:

«Кукуріку, півнику, дарма,
Дивись, яка дівчина гарна...»⁴

або:

«Ой топ, чики, чики,
Та червоні черевики,
Підківками цвюк, цвюк, цвюк!
А ніжками скок, скок!»⁵

У тексті пісеньок використовуються сталі означення-прикладки: «кінь-тупачок», «вівчар-золотар», «зайчик-скакунчик», «вов-

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 211.

² Там же. — С. 228.

³ Довженко Г. В. Український дитячий фольклор. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 79.

⁴ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 214.

⁵ Там же. — С. 223.

чок-сірячок», «сорока-білобока», «лисичка-майстеричка», вони закріплені за героями дитячих творів. Інші тропи зовсім не використовуються, або використовуються дуже рідко.

Через обмеженість інтелектуальних можливостей носіїв дитячого фольклору зміст пісенок відзначається крайньою простотою. Етнодидактичні аспекти виявляються в основному в них з позиції це «добре», а це «погано», та й то не повсюдно, а лише у деяких творах. Це пояснюється тим, що найчастіше вони склалися самими дітьми.

У пісні «Кукуріку, півнику, дарма» оспівано шанобливе ставлення до праці, хазяйновитість:

«Дивись, яка дівчина гарна:

І хліб пече,

І хрін товче,

І розсаду полива,

І на хлопців погляда».¹

У цій пісні постає позитивний образ дівчини, її вправність, хазяйновитість, а є й такі, в яких висміюються такі вади, як неохайність, плаксивість, вередливість. Тут вживаються грубі, принизливі слова й словосполучення:

«Іван-балабан

Усе в носі колупа.

Колупає, колупає,

Бо ума зовсім не має».²

Висміюючи ці людські вади, пісня вчить, як поводити себе між людьми, слідкувати за своєю зовнішністю та ін. Дитячі дражнилки — своєрідна форма самовираження, в якій виразилася безпосередність дитячої реакції в момент сварки, суперечки.

Співаючи пісеньки, дитина порівнює себе з героями цих пісень. Вона намагається наслідувати позитивних героїв і не бути схожою на персонажів, змальованих в непривабливому, зневажливому тоні.

В дитячих піснях та віршиках наскрізно етнодидактичною темою є тема дружби:

«Мир миром,

Пироги з сиром,

Вареники в маслі,

Ми друженьки красні,

Поцілуймося».³

«Аз, буки, буряки,

Печеная каша,

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро. 1986. — С. 214.

² Там же. — С. 168.

³ Там же. — С. 229.

Збирайтеся до купи,
Вся братія наша».¹

тема взаємодопомоги:

«Киця в воду хляп,
А коцурик її за головку хап»,²

або:

«Тільки киця в ополонку,
А вовчок її за головку
Смик догори!»³

Етнопедагогічні настанови передаються не тільки описовою формою, зокрема опис рятування, а й у формі наказових спонукальних синтаксичних конструкцій («Стій, козо, не топися, ще на мене подивися!»)⁴. Світ реальний і світ уявний для дитини сповнений праці, і там всі працюють. І це наштовхує дитину на висновки, що і вона повинна знайти для себе корисну працю. В піснях песик іде прясти, «несе кужіль страпатий», «два півники горох молотили», «дві курочки у млинок носили», «коза меле», «кізка підсипає», «маленьке козеняточко з ковша вигрібає», «лисичка-мастеричка красні хустки вишиває», «муха місе», «комар воду носе», «когут хижу підмітає», «курка муку сіє», «комар траву покосив», «муха посушила», «сім котів... виорали сім ланів» та інше.

Є пісні, в яких дітей закликають оберегати городи, посіви, як кравим прикладом є пісня: «Та внадився журавель, журавель», співзвучна з нею пісня «Та й було в баби»⁵. Ці дитячі пісні мають ще й не абияке пізнавальне значення, оскільки знайомлять дітей з навколишнім світом, його флорою і фауною. Тут і козеня, і коза, і цапок, і киця, і вовчок, і котик, і песик, і півник, і курочка, і ведмідь, і лисичка, і сова, і голуби, і сорока, і муха, і комар, і ворона, і крук, і заєць, і лавук, і гуска, і журавель, і свиня, і баран, і овечки, і соловей, і кінь, і лоша, і коровка, і жаба, і бузьок, і цапля, і миші, і горобець, і телятко, і риба, і рак, і карась та інше; з рослин тут горох, трава, лобода, морква, м'ята, коноплі, рутка, капуста, гречка, жито, буряки, калина, дубочок, волошки, верба, хрін, петрушка, пастернак, цибулька, ріпа, мак та інші. Пісні також знайомлять малюків з різними видами робіт у господарстві, готують змалечку бути хорошими, працьовитими, розумними господарями.

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 225.

² Там же. — С. 203.

³ Там же. — С. 203.

⁴ Там же. — С. 203.

⁵ Там же. — С. 207.

⁶ Там же. — С. 208.

В дитячих піснях засуджується сварливість:

«Приніс Тиміш хліб та книш,
Та й побились за куліш».¹

Народні пісні завжди оспівували злагоду в сім'ї. У пісні «Дід ходить по горі» протиставляються дві сім'ї — одна дружна, інша сварлива:

«Дід бабу свою хвале,
Що хороший борщик варе.
А молодий свою гуде,
Що не зваре, а паскуде».²

З пісень та віршів діти вчаться ввічливості («А ми его не пізнали тай шапочки поздіймали»³), господарюванню («Ішов Івашко на бережок, гнав перед собою п'ять овечок»⁴), охайності («Увечорі пізенько гарнесенько умився»⁵), любові до природи («В понеділок раненько купалося соненько»⁶), засуджуються ті, що руйнують природу («Косив батько, косив я, викосили соло-в'я, батько різав, а я пік, батька били, а я втік»⁷).

Серед дитячих пісень та віршків на перший погляд дуже багато пісенітниць, в яких описуються неймовірні вчинки, ситуації, використовуються предмети не за їх призначенням і таке інше. Але ці пісні й вірші мають теж раціональне зерно, саме оцей елемент неймовірного створює комічну ситуацію і застерігає дитину від необачного вчинка, шкоди, і цим самим створює установку на те, що все в навколишньому світі має своє призначення, свою роль. І якщо дитина не буде дотримуватися законів, вона потрапить в смішне становище: «поїхали прати та й на козеняті. Козеня маленьке ніжки поламало і само пропало»⁸; «А в дівчини Гапки печені оладки, смолянїї лавки. Як сів — прикипів, вечеріти не схотів»⁹; «Ой дід бабі купив капці — закороткі були, утяв пальці»¹⁰; «Курочка бичка привела, бичок наніс яччок»¹¹; «А бабині коноплі на печі попріли, а дідові постолі на льоду згоріли»¹², «Полетів півень на хлівець, зніс чотири копи яець»¹³.

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 213.

² Там же. — С. 210.

³ Там же. — С. 210.

⁴ Там же. — С. 211.

⁵ Там же. — С. 212.

⁶ Там же. — С. 213.

⁷ Там же. — С. 218.

⁸ Там же. — С. 218.

⁹ Там же. — С. 219.

¹⁰ Там же. — С. 223.

¹¹ Там же. — С. 227.

¹² Там же. — С. 228.

¹³ Там же. — С. 228.

Такого типу нісенітничі покладені в основу пісень: «Ой у полі мужик комарами орав»¹, «Миш книш поточила»², «Що то в світі та й за правда була»³ та інші. Пісенька «Ну що за мужик комарами орав», нам здається в цьому плані найкращою:

«Ну що за мужик комарами орав,
Ну що за ну, комарами орав,
А мухами волочив,
Сім борон потрощив.
Ой що за ну, і сім борон потрощив.
Ой що за ну, і сім борон потрощив,
Ну що за мужик шилом сіно косив,
Шилом сіно косив,
А свинею ізвозив.
Ну що за мужик, серпом дрова рубав,
А вилами іскладав.
Ну що за мужик, долотом кожух латав,
І кожух не златав,
І долото поламав,
Ну що за ну, і долото поламав».⁴

Крім того в своїй більшості пісні та вірші передбачають дитячу рухливість, деякі з них починаються словами «танцювала», «танцювали», «ой ходив», «ой пішли», «ой піду ж я».

Яскравим прикладом може бути пісенька «Скачу, скачу діда», яку дитина виконує, коли просить у мами хліба:

«Скачу, скачу діда
За скибочку хліба.
Я не дурно скачу,
А я їсти хочу».⁵

Промовляючи ці слова, дитина повинна стрибати на одній нозі. Ця пісня передає не тільки один із способів випрошування їжі, а й створює веселий настрій, а це, у свою чергу, покращує апетит дитини. Ці пісні й вірші передбачають елемент дитячої рухливості тому, що у житті дитини гра є основним і найбільш доступним для неї видом діяльності, вона — важливий засіб духовного і фізичного виховання дитини. Тому ігрові елементи займають провідне місце в дитячому фольклорі. Ніщо так не розвиває розумові й фізичні здібності дітей, їх почуття і творчу фантазію, як ігри з рухами, танцями, співом.

¹ Дитячий фольклор. — К.: Дніпро, 1986. — С. 228—229.

² Там же. — С. 228.

³ Там же. — С. 227—228.

⁴ Там же. — С. 229.

⁵ Там же. — С. 230.

Дитячий фольклор — це частина загальнонаціональної народної творчості, яка є мудрим помічником батьків у вихованні дітей. Образи народної поезії є зразками для поведінки людини в житті. Думка, виражена в художній формі, глибше вражає, стає більш зрозумілою, легше і на довший час запам'ятовується. У пісенному та ігровому фольклорі знайшла відображення народна мораль, яка вимагає від людини бути порядною, любити свою матір, сім'ю, дім, рідний край, де людина народилася, зростає і змушніла.

Пізнавальність творів дитячого фольклору — важлива й помітна його ознака. Зміст, образи, змальовані в дидактичних ситуаціях, які при всій їх фантастичності містять риси реального народного побуту з додатковою поживою в процесі практичного пізнання дитиною навколишнього життя. Однією з основних провідних тем, що є одночасно і морально-етичною настановою, виступає оправлена у фантастику, в поєднанні з гумором чи іронією тема праці, яка становить сенс життя селянського середовища. Таким чином селянська дитина ще задогдо до участі у виробничій діяльності була добре обізнана з багатьма її видами, не лише шляхом безпосереднього спостереження, а й через художнє слово, численні твори дитячого фольклору.

На основі вивченого матеріалу ми помітили, що в дитячій поезії всі персонажі діляться на дві великі групи — позитивні і негативні. Своє «Я» дитина визначає через зіставлення себе з цими персонажами.

Народна дидактика шліфувалася в повсякденній педагогічній практиці трудящих і дала неперевершені засоби навчального впливу на особистість, стала вінцем не тільки домашньої, а й шкільної дидактики. Справжня школа без народної дидактики обійтися не може.

Народна дидактика ніколи не старіє. Вона повністю співзвучна з навчально-виховною діяльністю і метою сучасної школи. Необхідність її використання зумовлюється багатьма причинами. Поставши з життєвої педагогічної практики трудящих, народна дидактика, по-перше, сприяє реалізації принципу зв'язку школи з життям народу. По-друге, доцільне використання народної дидактики забезпечує наступність між дошкільним і шкільним навчанням, полегшує перехід із сімейної обстановки в шкільну. Інакше кажучи, народна дидактика є тим надійним містком, який поєднує домашнє навчання з шкільним, школу з сім'єю. І чим більше в шкільному навчанні елементів народної дидактики, тим краще. По-третє, мудре застосування народної дидактики на уроках чи в позакласній роботі збагачує, урізноманітнює й оптимізує працю вчителя. Зустріч дитини в школі із звичним і добре

відомим для неї засобом народної дидактики завжди радісна, цікава й приємна. Вона будить позитивні емоційні почуття й переживання, викликає інтерес до школи й потяг до шкільного навчання, робить малодоступне простим, близьким і зрозумілим, активізує творче мислення учнів. Нарешті, народна дидактика прикрашає педагогічне дійство вчителя, є важливим показником вираження його педагогічної майстерності.

М. Г. Стельмахович у своїй книзі «Народна педагогіка» слушно зазначає: «Розум виховується розумом», — кажуть у народі. Народна дидактика схвально оцінює того, хто вчить дітей спостерігати, бути уважним, розвиває дитячу пам'ять і уяву. У практиці народного навчання увагу дітей звертають на те, що їх оточує, підкреслюють окремі властивості предметів. Дуже часто дорослі в процесі побутової діяльності вголос коментують те, що вони роблять. А згодом, із залученням дитини до праці, обсяг навчання збільшується. Діти, виконуючи хатню роботу, працюючи поряд з дорослими на подвір'ї, в полі, на городі, в майстерні, вирощуючи рослини, доглядаючи тварин, вчать ся встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, взаємозв'язок і взаємозалежність між предметами і явищами навколишнього світу, робити певні висновки і узагальнення».¹ Далі дослідник стверджує, що практика народного навчання дитини тяжіла до «предметної дидактики»,² що й обумовлює, на нашу думку, значний народознавчий потенціал дитячого фольклору, зокрема дитячих пісень і віршів.

Тому так чи інакше у дитячі поетичні твори потрапляють згадки про різні господарські справи: наварю борщику, попраць радюжки, напечи хліба, зроби мені хатку, і ставок, і млинок, і цибулі грядку, орав, косив, воли запрягали, горох молотили, молоті, підсипати, з ковша вигрібати, пришивати, вишивати, прясти, згрібати, метати у коницю, прати та ін. У піснях та віршах згадуються різні види домашніх робіт, які виконуються і чоловіками, і жінками. Це поступово готує дитину до майбутнього дорослого життя, дає можливість визначитись у своїй схильності до тієї чи іншої роботи по господарству.

Чимало предметів побуту згадується у пісенному фольклорі для дітей. Це і радюжки, і колесо, і подушки, і батіжок, і лавка, і кийок, і лопата, і кремінець, і гребінець, і сани, і віжки, і макогон, і рогач, і віник, і мітла, і кочерга, і рубель, і качалка, і долото, і серп, і шило, і вила, і плужок і т. д.

¹ Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985. — С. 227.

² Там же. — С. 281.

Всі ці назви розширюють обрії пізнання дитини, поповнюють її поняттєво-лексичний запас. Так у піснях згадуються знайомі з раннього віку дитини страви: борщик, яйце, каша, галушки, динька, хліб, квасок, медок, пирожки, гриби (сироїжки, красно-головці), юшечка, молоко, яблуко, буряки, булка, вареники, сметана, горох, цибуля, петрушка, ріпка, мак, гарбуз, бараболя, сучарі, куліш, книш, печені оладки, сіль, хліб, паляниця, сир, кваша, млинці, вареники в маслі, пироги з сиром та ін. Для нас це своєрідна народознавча довідка з національної кулінарії нашого народу. Є в дитячих поетичних творах згадка про різноманітний посуд, що має кожен своє особливе призначення в побуті. Це горщик (синій, зелений, полив'яний), цебро, відро, дійниця, горнець, скопєць, барило, чавунчик, кувшин, миска, сковорода, ложка, ополоник, копистка, ковчанка, салатівка, бочка та ін. Деякі з цих видів посуду вже вийшли з нашого повсякденного вжитку. Це ж саме можна сказати про цілий ряд назв елементів одягу (шовковий платок), пояс (красний), рукавички, шапочка, ковпак, хустка, спідниця, сорочка, штани, погавиці, сукня, свитка, кожух) та взуття (черевики, ходачки, чобітки (зелені), лапці, капці, постолі). Крім цього у дитячих піснях та віршах найчастіше згадуються такі споруди, як хата, млинок, льох, хижа, дом, хлівчик; серед музичних інструментів — скрипка, дудка, цимбали, гусельки.

Дитячий фольклор є своєрідною антологією жіночих та чоловічих імен. І це тому, що кожній дитині хочеться почути пісні чи вірші із своїм ім'ям. Їх у поетичних творах понад п'ятдесят. Чоловічі: Павло, Кіндрат, Микита, Максим, Андрюха, Грицько, Іван, Василь, Коля, Савка, Антон, Кирило, Марко, Микола, Міхал, Назар, Нечипор, Петро, Степан, Федір, Хома, Юрко, Давид, Нестір, Омелько, Митя, Митрофан, Митро, Михалко, Семен, Стах, Тиміш, Григорій, Охрім, Мусій та ін. Жіночі: Галя, Мелашка, Наташа, Катерина, Кулина, Приська, Домка, Марійка, Маруся, Марія, Люба, Мотря, Настя, Наталка, Полька, Тетяна, Христя, Явдоха, Надя, Гапка, Тома, Ганнуся та ін.

Слід зазначити, що змалечку дитину вчать лічбі, тому в цьому ряді пісень вживаються слова з числовим значенням: Сім літ, чотири лозинки, сім борон, сім ланів, п'ята палка, сорок Степанків, сорок без шести, штири воли, нас два, ті п'ять, ті чотири, сімсот овечок, чотири вівці, сто овець, чотири коди яєць. Щоб дитина засвоїла назви днів тижня, було створено поетичний твір «В понеділок орав»:

«В понеділок орав,
В вівторок плуг поламав,
В середу волів погубив,

В четвер шукав,
В п'ятницю найшов,
В суботу додому пішов».¹

Зрідка, але все-таки згадуються деякі географічні назви: Водань, Берестань, Київ, Підгоряни, Лісовиці, Заріччя (зарічани), Долина (долянці), Орланівка (Орланівські). Вони в більшості свідчать про місце творення тих чи інших дитячих народно-поетичних творів.

Дитячий поетичний фольклор спрямований виробити і передати певну суму народних знань, умінь, навичок, щоб передати їх кожному наступному поколінню. Серед основних чинників виховання, що мають місце у дитячих піснях та віршах, є природа, праця, народний побут, звичаї, мистецтво та багато іншого, що становить собою сукупність знань про народ.